

ún. Első Köztársaság kulturális, művelődéspolitikai és irodalmi életének összefoglalása; s ami az 1960-as években következett — az merőben új korszak problematikájának gyűjteménye.

Ennek az írásnak (és így az *Ének az éjben*-nek) az a történelmi jelentősége, hogy magát Fábry Zoltánt, illetve a Fábry Zoltán-i szemléletet is korrigálnia kellett, számos fogalmat „helyére tett”. A legfontosabb: bizonyos *jogfolytonosság meglétének dokumentálása*. A maga — történelmileg is igazolt — tragikumával egyetemben. Nem csak a sokat vitatott csehszlovákiai irodalmi korszakhatárok módosításának lehetőségét és tényét dokumentálja, de rendkívül sok egyéni-írói tragédiát sűrít. Így illeszkedik be ez a hét évtizedes csehszlovákiai irodalom történetébe; méghozzá — sajnos, tragikumával együtt is — szervesen.

Mintegy kiegészíti, teljessé teszi a szinte csak magában látható *A vádlott megszólal*-tat. Itt arról van szó, mint Turczel Lajos írja, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom lehetőségei *beszűkültek* a szlovák állam lehetőségei között. Ilyképpen Győry Dezső *Emberi hangja*, Fábry *Palackpostája* (megelőzve *A vádlott megszólal*-tat!) és a címadó Egri Viktor-elbeszélés, *Ének az éjben* egy sorba hozhatók, bár *műfajilag eltérők*. Az *Éj* sötétjébe hasítanak bele ezek az írások. A próza — úgy tűnik — színvonalasabban.

S itt „lép be” *Szenes Erzsé*: a faji megkülönböztetés átkával, mely egy népcsoportot sújtott. Fény és árnyék, a kegyetlen valóság és az eszményi szép utáni vágy, a pillanatnyi zuhanás és a remélt emelkedés — mindez együtt van jelen ez írásban; s most már elmondhatjuk, Turczel Lajos mostani — *Tanulmányok és emlékezések* — egész kötetére elmondható ez. Mindezt — szinte Fábry Zoltán-i szinten és igénnyel — gyűjti a csehszlovákiai irodalomtudós egy-egy fókuszba. Nem egy szempontot figyelembe véve, ténylegesen is folytatója a Fábry Zoltán által megkezdett törekvésnek: egységben és folytonosságban látni és láttatni a csehszlovákiai magyar *kulturális és irodalmi életet*.

Egy zártnak tűnő világból való kitörést jelenti és jelzi; a lehetőséget és a tényt; a mélyre zuhant állapotból is (miként *Ányost* is felemelte „*Chloé szerelme*” egykor).

Irodalomtörténet és önéletrajz, szintézisigény és tájirodalom: itt és most egyet jelent — valóságként jelentkezik, immár visszavonhatatlanul (s nem csak Turczel Lajos törekvéseiben) — *a csehszlovákiai magyar irodalom*. Helyet és részt kér a közép-kelet-európai kultúrában, centrumban és peremvidéken. Ennek egyfajta megközelítése, nagy egyéni teljesítménye és záloga Turczel Lajos előttünk fekvő új kötete. (Madách, 1987)

KOVÁCS GYÓZÓ

A rendteremtő irodalom felelőssége

DUBA GYULA: EURÓPAI MAGÁNY

A közép-európai irodalmak fejlődéstörténetében van egy-egy visszatérő korszak, mely megpróbálja fölmérni az addig megtett út tanulságait; a számbavételnek olyan periódusa ez, amelyik már bizonyos magaslatról nézhet vissza, hogy erőt és biztatást gyűjtsön a csúcok meghódításához. A szlovákiai magyar irodalom mostanában — a 80-as évek derekán — jutott el ebbe a további sorsát, teljesítményeit bizonyonnyal meghatározó időszakba. Számos rejtettebb vagy egészen nyilvánvaló jel utal erre: a szépirodalmi műfajok karakteres elkülönülése a művészetben kívüli — mindenekelelt ideológiai — tényezőktől; a hagyományfolytonosság tudatos fönntartásának szándéka; a magyar, valamint a cseh és szlovák nemzeti irodalmak kontextusában való szuverén helykeresés és a sajátos nemzetiségi kötődés, etikaformáló szerepkör vállalása; a korábban mindenáron integráló műbírálói szemlélet

helyett a differenciáltabb, rugalmasabb értékrend kialakítására utaló törekvések; a régebben egymást végzetesen kizáró, mára azonban kibékülni látszó valóságföltáró írói szándékok és esztétizáló szemléletek harmóniába oldódó kiegyenlítő-dése; az irodalmi sajtó terjedelmének bővítési és szemléletének horizontszélesítő szándéka; és nem utolsósorban: az írók — mintegy a megújuláshoz erőgyűjtésként — a programszerű kifelé tárukozás helyett/mellett megállnak egy percre, s befelé, a lélek hangjaira figyelnek. A föltöltődés módja pedig a szükségszerűen erős kötődéseiben élő nemzetiségi írónál a gondolkodását, valóságlátását meghatározó tudati erők számbavétele. Az utóbbi évtizedben szemmel láthatóan föléltékült a szlovákiai magyar alkotók szülőföldélményt — és persze a vele és általa nyert anyanyelvélményt — megjelenítő, színvonalas alkotásokban megtestesülő érdeklődése. Nem volna szerencsés mindebből elhamarkodott következtetéseket levonni, túlzó általánosításokba bocsátkozni, de tán mégse járunk messzi az igazságtól, ha föltesszük, hogy a jelenkori szlovákiai magyar irodalom mégis eljutott az új, nagy teljesítményeket megelőző visszatekintő, meditáló, az eltelt hetven esztendőnyi kisebbségi sors tanulságait újragondoló, önnön hivatását jövőperspektívában megítélő korszakába. S mi sem természetesebb, ha ebben a fejlődési fázisban olyan művek születnek, melyek egyszerre próbálják elvégezni a számvetést, a múltidézés, a jelenségekre való reflektálás, sőt a „teoretizálás” együttes feladatát, ahogyan teszi ezt *Duba Gyula* is új esszékötetében, az *Európai magányban*.

Már hangfölvétele jelzi, hogy első írása nem pusztán többedik vallomása Hont-füzesgyarmatról és a gyermekkor táguló világáról, hanem címével (*Szülőföld — bennünk és nélkülnk*) is hiányt jelez: egyfelől általában az ember hiány-lény mivoltát, másfelől a nemzetiségi értelmiség „tudathasadásos” lélekállapotát, mely ellentmondásaival örökösen nyugtalanító, fölzaklató emlék, sóvárgó kívánság és lemondó rezignáció. A szülőfaluját szükségképpen elhagyó becsvágyó fiatal író világhódító álma az idő múltával csendesedvén a hiány dédelgetésévé válik, melyet nem tud, nem is akar mással betölteni. Mert az egykori otthon még fájó hiányával is aján-dékot oszt, mégpedig a múlt dimenziójába került kötődést, amely a „legbensőbb emberi értékeinkhez való ragaszkodás”. A gyorsuló idő hajszájában a szülőföld emlékképe valamiképpen az állandóság, a biztonság fogalmával lesz egyjelentésű, s ez nem visszarévedő nosztalgia, de eleven valóság és inspiráló erő. Annak bizony-sága egyebek között, hogy a jelenben eligazodni, a jövő kilátásait mérlegelni biztos múlttudat nélkül — abszurdum. A távoli falu világa így lesz része a lét folytonos-ságának és gazdag értartaleka a jövődönnek. És nem kizárólag az anyanyelv vo-natkozásában, hanem — ami az alkotó számára ugyanolyan nélkülözhetetlen — népi valóságával. Itt lelhető meg az írói felelősség gyökérzete, vagy ahogy *Duba* írja: „az indító népi közösség életereje írói program és költői világgéppé válik benne. Erről számot adni — írói kötelesség számára!”

A gondolatmenet következő lépcsőfoka tehát logikusan a kötelesség, az elköte-lezettség fogalomkörébe tartozó alkotói felelősség kérdése. Ahogyan a szülőföld ajándéka, az otthonról hozott munkaerkölcs, tartás, jellem eligazító a jelen ottho-nossá még nem vált közegében, úgy az irodalomnak is valamilyen formában a rendteremtést kell szolgáltatnia a kaotikus — mert véletlenjeivel és esetlegességeivel szembejövő — életben. „A szó a fogalom képe, a fogalom pedig a valóság határo-zott néven nevezése. Ebből következik, hogy az írás a rendteremtés művészete, [...] melynek törvénytevő hatalma és feladata van.” A rövid, ám magasra ívelő gondolatmenet már több mint *ars poetica* — bár annak sem utolsó — ez már az a bizonyos, az írás elején említett visszapillantás logikai eredménye — indulóban az orom felé. *Duba Gyula* felelős, következőképpen tudatos alkotó, tehát nem pusztán elveket, téziseket fogalmaz, hanem számon kéri — a nemzetiségi irodalomban soká nélkülözött — biztos mesterségbeli tudást. Esszéje (*Az írói felelősségről*) tehát nem egyszerűen a *Fábry Zoltán*nak tulajdonított „morálesztétika” magára szabott alkal-mazása, hanem eredeti módon való továbbgondolása.

Visszatekintés és programadás, másképpen: az alapvetés után vállalkozik a szerző arra, hogy fölmérje a szlovákiai magyar próza 1948 utáni fejlődéstörténetét az *Irodalomtudat és történelem* című, több figyelemre érdemes, új megállapítást

hozó tanulmányában. Kiindulása látszatra a hagyományos és közhellyé vált tétel: a második világháborút követő nemzetiségi diszkrimináció teremtette cezúra után újraéledő szlovákiai magyar irodalom a „semmi talajából” nőtt ki. Jellegzetes félígazság ez, ahogyan az volt már a hasonló értelmű megállapítás az 1919-es államfordulatot követő indulásra vonatkoztatva is. Duba ugyanis a fordulatot nem az intézményi keretek — lassú és nehézkes — kialakulásában látja, hanem a minőség-
eszmény — hasonlóan megkéső és akadályozott — térhódításában. Ez a gondolati szál pedig a Fábry-hagyományok ápolásának értelméhez vezet el, mert ő volt az, aki már az ötvenes évek közepén több tanulmányában megfogalmazta a műgond, az esztétikum, a művéség parancsát, s ezt a munkáját makacs következetességgel szinte haláláig folytatta. Korán — helyesebben: éppen időben — fölhangozó figyelmeztetése lényegében előképe volt a hatvanas-hetvenes évtized fordulóján bekövetkezett váltásnak, az értékközponúságot törvénné avató szemlélet kialakulásának. Míg korábban az eszmeileg támadhatatlan téma kizárólagossága volt a meghatározó követelmény és a legjellemzőbb vonás a művek értékelésekor, a hatvanas évektől az esztétikum parancsa is érvényre jutott. Fábry esztétikai igényességének, írónévelő iskolájának érdemi hatása késéssel mutatkozott, először a sematizmusvita idején (1962—1963), még inkább az új lírikus generáció, a Vetés-nemzedék jelentkezésekor (1966 táján) és a kritika sok vajúdással nehezített megújulása korszakában (Fábry halála után, a 70-es évtized első felében), valamint az első kisebbségi korszak hagyománykincsének gyorsuló ütemű föltárásakor (a 70-es évek második felétől). Mindezeknek, a nemzetiségi irodalom történetéből ismerős eredményeknek a számbavételét szerzőnk egy gondolati fonálra fűzi föl, arra keresve választ: milyen kollektív tudati energiák, közösségi érvényű szellemi erők lendítették előre ennek az irodalomnak a minőség szempontú, esztétikai igényességben formát öltő megújítását, amelynek eredményeként az újrakezdés tagadhatatlan dilettantizmusától és a sematizmustól egyszerre megnyomorított, súlyos ballasztokat hurcoló, és ideológiai, valóság szemléletileg, stílusosan egynemű — sőt egyhangú — irodalomból mondandójában, világlátásában, életérzésében és eszköztárában differenciált, minőségelvű literatúra vált.

A gondolatmenet most már irodalomtörténeti részletekbe menő, műelemzésekre is vállalkozó folytatása a *Vallomás a regényről*, mely végső soron nem más, mint a fölszabadulás utáni szlovákiai magyar epika fejlődéstörténetébe ojtott sajátos regényelmélet. Ezúttal is történeti aspektusú, egyéni optikájú fejlődésrajzot kap az olvasó. Duba meghatározónak érzi a nemzetiségi próza vallomásosságát, mely azonban a dogmatizmus időszakában érthető módon — a hibátlan eszmeiség és az objektívnek mondott valóságábrázolás követelménye miatt — szinte kibékíthetetlen ellentétbe került a hivatalos várakozással. Mondani sem kell, hogy engedményt az írói szándéknak kellett tennie... Az ellentmondás föloldásának lehetőségét a hatvanas évek első felében bekövetkezett ideológiai olvadás hozta el. A tabu témák lassú eltűnése nem csupán a szlovákiai magyarság sorsát meghatározó, döntő élmények (a háború, az ismételt államfordulatok, a jogfosztottság és szétszórattatás, a kollektivizálás és urbanizáció következményei és traumái) megírásának lehetőségét szabadította föl, de az igényes regénykomponálás, szerkezetépítés és a művészi hiteles ábrázolás fejlődését is segítette. Az utóbbin nem kell bonyolultabb dolgot érteni, mint azt, hogy például a hősök nem pusztán a jelenben élhettek, de fölidézhatték drámai komorságú emlékeiket; nem egyedül a boldog jövő felé tartó nyílegyenes menetelés, hanem a közösségi fájdalmak is foglalkoztathatták a szereplőket, így az egysíkú papírfigurákból csakugyan három dimenzióban élő, hús-vér emberek válhattak. A témák megközelíthetősége és a nyomában gazdagodó, sokszínűvé váló művészi-formai eszköztár a hatvanas évek második felében a sajátosan szlovákiai magyar „nemzetiségi regény” kialakulásához vezetett — mely máig meghatározó vonulata, jellemző iránya e prózának. Mindezt és ilyenképpen eddig is tudtuk, ám Duba Gyula tovább vezeti fejtegetését és új korszakhatárt von, valamint egy más, mert magasabb rendű esztétikum sajátosságait fedezi föl. Gondo-

latmenete úgy szól, hogy a kialakult regénytípus — maradjunk a „nemzetiségi regény” kifejezésnél — akkor hág a fejlődés magasabb fokára, amikor már nemcsak élményt mond el, de tudatosítja a jövő perspektíváját is. Mert míg korábbi formájában ez a próza a belsővé vált történelmi időt, a közösségi emlékezet személyes sorsként megélt élményanyagát dolgozta föl, az új periódust „az élni akarás tejtestvére, a tudatosság jellemzi”. Majd: „Ösztönösen vallomásos regényünkéből a hatvanas évek végén lett irodalmi mű, melyre egyre inkább tudatosodó célkitűzések jellemzők.” S noha meghatározó vonás maradt a vallomásosság, a személyes élményanyag földidézésekor mindinkább a közösségi tudattartalmak szelektáló szempontjai érvényesültek, s persze a minőség rostájának működése is. A nemzetiségi prózaírók tudatos alkotói programjaik jegyében fogant esztétikai elvekkel igyekeznek olyan szó szerinti alkotásokat teremteni, amelyek immár jóval többek előzményeiknél, a líraian, félig-meddig ösztönösen, ellenőrizetlenül áradó emlékezésnél. Megnőtt a mesterségbeli tudás kiválasztó, mérő szerepe, középponti helyre került a tudatos alkotó személyisége és a megoldások eredetiségének kívánalma. Az ilyen módon fölfogott regény lehetőségei pedig — írónk szerint — végtelenek. Biztatás mellett prognózist is ad a lehetséges még újabb szlovákiai magyar „nemzetiségi regény” fejlődésének várható irányáról. A nemzetiségi irodalomban is egymás mellett érzékelhető individualizálódás és tudatosodás párhuzamos hatásrendszeréből következően a szereplők kollektív életérzést hordozó tudatfolyamatainak hiteles megjelenítésétől reméli e nagyepika megújulását.

Az író, aki értő ismerője *Fábry Zoltán* munkásságának, két munkájában is figyelmeztet a Fábry-hagyomány ébren tartásának jelentőségére. Mert Fábryt ismerni a szlovákiai magyar író számára nem egyszerűen önismeret jelent, hanem életművének meg-megújuló tanulmányozása még messzibb vezet: segít a nemzetiségi irodalom európai horizontba állításában, támogatja objektívebb, azaz szigorúbb önértékelésének és magabízóbb öntudatának kialakítását, végül is a nemzetiségi társadalom öntudatosodását. Fábry folytonos időszerűségét hirdető írása mellett figyelemre méltó Duba mértéktartóan szubjektív, címadó esszéje, melyben önelemzésre is vállalkozik, így jelölve ki a maga — a nemzetiségi író — helyét a világban. A viszony meghatározása csak történelmi kategóriák segítségével történhet: értelmezi tudatos alkotói programja geneziséjét, formálódását és tartalmi jellegzetességeit. Ily módon a célok és az ars poetica kijelölését a történelmi dimenzió és az időszerűnek az alkotó lelkében kialakult egysége határozza meg. Számot vet természetesen azzal is, hogy az író, amikor fölméri közösségi és személyes létezése tényezőit, olyan ijesztő aránytalanságokkal találkozik, hogy ösztönös menekülésvágy támad benne, vagy legyőzi őt a kiúttalanság csüggesztő érzése, netán valóságérzékének elvesztésével túlkompenzáltságából eredő, dacos nagyotakarás keríti hatalmába, amire volt már példa a két világháború közötti szlovákiai magyar szellemi életben. Itt már csakugyan az írás rendteremtő, törvénytevő hatalmába vetheti bizalmát, amire örök példa Fábry Zoltán, mert ő és a hozzá hasonló gondolkodó „önmagában hordozza az igazságot és az élet káoszában mint törvénnyel tesz rendet...” Fábry, az európai magányos Stószról Európát vallotta és vállalta hazájának, hiszen a szellem gazdagságát jelképező kontinens ígézetében alkotott, mégpedig gondolkodói magányából fakadó közösségi krédóval és céllal. Termékeny magánya tehát méltán kaphatta meg az európai jelzőt. Ám míg Fábrynak szinte veleszületett hajlama a kisebbségi pszichózis legyűrése, azt a ma nemzetiségi írójának tudati természetű energiákkal kell megerősítenie. Így lehet a helyzeti hátránnyal induló alkotó szuverén és aktív kifejezője a világnak, aki valamiképpen — törvényalkotó hatalmát átérzve — az élet gazdájának érzi magát, s ki e szellemben mond véleményt a kor — e „nagyvonalú, ám félelmetes század” — létélményéről. Illetékességet érez arra, hogy kérdéseket tegyen föl, s meglátásaival, tanácsaival eligazítója legyen közösségének. Eligazítója, miképpen az ő erkölcsi etalonja a szülőföld hozzá szóló üzenete. Magány és Európa között tehát félúton ott terül megadón a lába elé a szülőföld, az archimédeszi pont, ahonnét sarkaiból ki lehet fordítani a világot. (*Madách Kiadó*)

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS